

15. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульський говірок : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / М. Я. Олійник. – Львів, 2002. – 222 с.
16. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 1. – 496 с. ; Ч. 2. – 516 с.
17. Прадід Ю. Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок) / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 1992. – № 5. – С. 44–47.
18. Романюк Н. В. Семантика фразеологічних одиниць наддністрянських говірок в їх історичному розвитку / Н. В. Романюк // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – №1. – С. 115–118.
19. Романюк Н. В. Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. В. Романюк. – Запоріжжя, 2002. – 205 с.
20. Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. Ф. Ступінська. – Тернопіль, 2000. – 198 с.
21. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
22. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – С. 263–271.
23. Федоров А. И. О критериях выделения диалектных фразеологических единиц / А. И. Федоров // Актуальные проблемы лексикологии. – Новосибирск : НГУ, 1974. – С. 93–94.

У статті досліджено особливості вираження архаїчних та діалектних слівформ на прикладі стійких одиниць наддністрянського, гуцульського, бойківського, лемківського говорів. З'ясовано відмінності між поняттями граматичного архаїзму та діалектизму. Окремо визначено різновиди морфологічних архаїчних та інноваційних форм в складі ареальних фразем.

Ключові слова: *ареальні фразеологізми, архаїчні форми, морфологічні інновації, діалектні риси, синтаксичні конструкції*

The peculiarities of expressing archaic and dialect word forms of Naddnistrianski, Hutsulski, Boikivski, Lemkivski phraseology are investigated in the article. The author finds out the differences between the concepts of grammatical archaism and dialectism. Separately the types of morphological archaic and innovative forms of areal phraseology are also defined in this work.

Key words: *areal phraseological elements, archaic forms, morphological innovations, dialect features, syntactic structures*

Тетяна Тищенко
(Умань)

УДК 811.161.2' 282.2

ЯВИЩА УНІВЕРБАЦІЇ В ЛЕКСИЦІ СХІДНОПОДІЛЬСЬКОГО АРЕАЛУ

Універбація – це процес перетворення здебільшого двокомпонентного стійкого найменування в однослівне. В українському та російському мовознавстві вивченню універбаційних процесів присвячено праці І. Глотовой, В. Грешука, Г. Ібрагімової, А. Корепанової, О. Кубрякової, В. Лопатіна, А. Нелюби, Л. Осипової, Л. Сахарного, О. Сидоренко та ін.

«Продуктом універбації, зазначає В. Лопатін, можна вважати тільки таке мотивоване слово, поряд з яким існує синонімічне словосполучення, що носить характер стійкої номінації» [4, с. 73]. Отже, характерними ознаками універбації є «твірна основа універбів – стійке словосполучення; присднувальний суфікс не змінює семантику – мотиватор і дериват зберігають ідентичність семантики; функція приєднувального суфікса – заміщати один зі складників твірного словосполучення, тобто бути субституттом; структурно мотиватор і дериват мають однакову кількість елементів (у словосполученні, як правило, два слова, у дериваті – твірна основа одного з елементів і суфікс)» [6, с. 73]. Дослідники універбації серед її причин виділяють внутрішньомовні та позамовні чинники. Позамовними називають прагнення до економії мовних зусиль; обмеженість оперативної пам'яті людини; прагнення до експресивності найменування [1, с. 45].

Науковці зауважують, що найсприятливим ґрунтом для універбаційних процесів є розмовне мовлення, хоча універбація у говірках української мови є малодослідженою і представлена лише у працях І. Думчака [2] та М. Онишкевича [5]. Універбація у східноpodільських говірках, які займають територію західних районів Черкаської, східних Вінницької, північно-західних Кіровоградської, північних Одеської областей, не була предметом дослідження діалектологів, що і визначає актуальність нашої розвідки. Разом з тим, джерельна база (власні польові записи, електронні версії проекту Словника східноpodільських говірок, «Словник назв одягу та взуття у східноpodільських говірках» Г. Березовської, словник «Лексика бджільництва в говірках Східного Поділля» Т. Тищенко) засвідчує, що одним із продуктивних номінаційних процесів у східноpodільських говірках є суфіксальна універбація.

Мета статті – виявити типи словосполучень, які стали твірною базою для універбів у східноpodільських говірках; проаналізувати способи утворення суфіксальних універбів, встановити їх належність до лексико-семантичних груп (ЛСГ).

Діалектний матеріал показує, що твірною базою для універбів є атрибутивні узгоджені та неузгоджені словосполучення, утворені за моделями:

- прикметник + іменник: *молоко кисле* → *кисл'ак*, *курчата п'із'н'і* → *п'із'н'а'ки*, *окун' морс'киї* → *мо'р'ак*, *гн'і'дак* 'гнідий кінь', *короп прос'тиї* → *прос'т'ак*, *йаї'це свіже* → *св'і'жак*, *бичок р'іч'ний* → *р'іч'н'ак* 'річний бичок', *молоко про'т'але*, *молоко про'т'ате* → *про'т'ак* 'несвіже молоко', *худоба дохла* → *дохл'а'ки*, *худоба здохла* → *здохл'ака* 'худоба, яка здохла'; *риба пухла* → *пухл'ак*, *сало нутране*, ~ *нутр'ане* → *нутр'ак*, *нутрак* 'сало із нутра свині', *вулик бортовий* → *бор'т'ак* 'рамковий вулик';

- дієприкметник + іменник: *худоба здохла* → *здохл'ака* 'худоба, яка здохла';

- іменник + неузгоджене означення, виражене формою непрямого відмінка іменника: *вулик у дупл'і* → *дупл'ак*;

- порядковий числівник + іменник: *мед першій* → *пе'р'вак*, *р'її першій* → *пи'р'шак*, *р'її другий* → *дру'гак*, *вто'рак*, *двої'н'ак*.

Такі універби у східноpodільських говірках утворюються за загальними моделями: з усиченням основи означального слова: *качур нас'ін'євий*, ~ *нас'ін'овий*, ~ *нас'ін'.овий*, ~ *нас'ін'овий* → *нас'ін:ик*, *с'ін:ик* 'качур залишений на насіння'; без усичення основи означального слова: *качур с'іме'н:и ї*, ~ *с'іме'н:ий*, ~ *с'іми'н:ий* → *с'ім'ін':ік* 'качур залишений на насіння'.

Зауважимо, що універб утворюється на базі аналітичної номінативної одиниці, яка вживається у говірці паралельно із універбом.

Діалектний матеріал дає можливість виділити універбати:

- 1) жіночого роду з суфіксами *-к-*, *-иц'-*, *-анк-*;
- 2) чоловічого роду з суфіксами *-ик*, *-ник*, *-чик*, *-ар*;
- 3) середнього роду з суфіксами *-иц*, *-ис'к-*;
- 4) множинні.

І. Джерела найбільше фіксують універбів жіночого роду з суфіксом *-к-* і похідних від нього, що позначають назви істот і неістот. Серед назв істот найбільш наповненими є такі ЛСГ:

1. На позначення свійських тварин: *в'ї'ц'а йалова* → *йалоўка*, *йал'їўка*, *йал'їўка*, *йал'їўка* 'стара вівця, що не парувалась'; *ко'рова йалова* → *йалоўка*, *йал'їўка*, *йал'їўка*, *йал'їўка* 'корова, яка родила, але 1-2 р. не парувалась'; *ко'за йалова* ~ *йалава*, ~ *йалива*, ~ *йал'іва* → *йалоўка*, *йал'їўка*, *йал'їўка*, *йал'їўка* 'стара коза, що не парувалась', коза, яка народила, але 1-2 р. не парувалась'; *ко'била йалова* → *йалоўка*, *йал'їўка*, *йал'їўка*, *йал'їўка* 'стара кобила, що не парувалась', 'кобила, яка родила, але 1-2 р. не парувалась'; *с'винка ре'монтна* → *ремка* 'свиня до року'; *ко'рова мимче'на* → *мимка* 'корова з зіпсованою однією дійкою'.

2. На позначення риб: *риба дон'а* → *донка* 'риба, яка водиться у нижній частині водойми'; *риба ве'рхо'водна* → *ве'рхо'вод'ма*, *ве'рхо'в'ід'ма*, *ви'рхо'в'ідка*, *ви'рхо'водка* 'риба, яка водиться у верхній частині водойми'.

Значну групу універбів жіночого роду з формантом -к- становлять репрезентанти ЛСГ із загальним значенням «одяг, взуття, прикраси». Серед цієї групи слів виділяємо:

1. Назви жіночого поясного одягу: *сп'ідниці́'а чотирик'лин:а* → *чотир'охк'лінка*, *чотирик'лінка* 'спідниця, пошита із чотирьох клинів' (Б, 271), *сп'ідниці́'а ш'істик'лин.а* → *ш'істик'лінка* 'спідниця, пошита з шести клинів' (Б, 271), *сп'ідниці́'а вос'мик'лин.а* → *вос'мик'лінка* 'спідниця, пошита із восьми клинів' (Б, 54), *сп'ідниці́'а сукон:а* → *суконка* 'спідниця із сукна' (Б, 270), *сп'ідниці́'а пл'іс'ірована* → *пл'ісе'роўка*, *прис'іроўка*, *прис'іроўка* 'спідниця з загладженими паралельними складками' (Б, 223), *сп'ідниці́'а граф'ірована*, *граф'ірована* → *граф'іроўка* 'спідниця із паралельними хвилястими складками' (Б, 61), *сп'ідниці́'а фал'дована* → *фал'доўка* 'спідниця зі складками' (Б, 271).

2. Назви головних уборів: *шапка з оў'чини* → *оў'чинка* 'шапка з овчини' (Б, 172), *хустка оп.и'нал'на* → *оп.и'налка* 'велика тепла сукняна хустка з тороками, яку накидають на плечі' (Б, 169), *шапочка у'йазана* → *у'йазанка* 'плетена шапочка' (Б, 55) *хустка покр'ивал'на* → *покр'иўка* 'хустка, якою покривають наречену' (Б, 227), *хустка оп.ин'кова* → *го'пінка* 'велика тепла сукняна хустка з тороками, яку накидають на плечі' (Б, 169), *хустка зонова* → *зонка* 'біла хустка з дуже тонкої тканини' (Б, 90), *хустка накид'на* → *накидка* 'велика тепла сукняна хустка з тороками, яку накидають на плечі' (Б, 160), *хустка напинал'на* → *напінка* 'велика тепла сукняна хустка з тороками, яку накидають на плечі' (Б, 163), *хустка обмот'кова* → *обмотанка* 'велика тепла сукняна хустка з тороками, яку накидають на плечі' (Б, 160), *хустка ней'лонова* → *ней'лонка*, *ний'лонка*, *най'лонка*, *найа'лонка*, *найі'лонка*, *нейі'лонка*, *н'йі'лонка* 'хустка з нейлону' (Б, 165).

3. Назви верхнього одягу: *плащ бри'єнтовий* → *бризе'нтоўка* 'плащ із брезенту' (Б, 28), *плащ ба'лоновий* → *балонка* 'плащ із тонкої синтетичної непромокальної тканини' (Б, 221), *плащ о'с'ін'ий* → *о'с'інка* 'плащ осінній' (Б, 186), *куртка ба'лонова* → *балонка* 'куртка з тонкої непромокальної синтетичної тканини' (Б, 138).

4. Назви чоловічого плечового одягу: *полот'н'анка* 'чоловіча сорочка з домотканого полотна' (Б, 228).

5. Назви прикрас: *кол'цо обру'чал'не* → *обру'чалка*, *об'ручка*, *гоб'ручка*, *уб'ручка* 'обручальний перстень без каменів' (Б, 118).

Окрім суфікса -к-, активним словотворчим формантом, за допомогою якого здійснюється семантична конденсація двослівних найменувань у іменниках жіночого роду, є суфікс -иц'. Назви, утворені за такою моделлю, входять до ЛСГ «назви посудин»: *д'і'ниці́'а* 'відро, в яке постійно доять корів, овець', *мил'ниці́'а* 'коробочка для мила'; «назви соломи злакових»: *гри'єчана со'лома* → *гре'єч'ниці́'а*, *жит'н'а со'лома* → *жит'ниці́'а*, *ржа'ниці́'а*, *пши'єч'ниці́'а* → *пши'єч'ниці́'а*, *йашна со'лома* – *йаш'ниці́'а*. Формант -иц'(а) вступає в синонімічні відношення із формантом -анк(а) при творенні у досліджуваних говірках універбів жіночого роду на позначення соломи *гре'єч'ана со'лома* → *гре'єч'анка*, *йач'м'ін:а со'лома* → *йач'м'інка*, *житн'а со'лома* → *житн'анка* *жит'анка*, *йач'м'ін:а со'лома* → *в'і'є'анка*, *о'є'анка*, *го'є'анка*.

Решта суфіксів при творенні універбів жіночого роду є малопродуктивними:

-инк-: *полот'нінка* 'полотняна пелюшка';

-ичк-: *л'о'ничка* 'невелика хусточка із льону';

-ул'-: *со'рочка ноч'на* → *ноч'нул'а* 'жіноча сорочка, в якій сплять' (Б, 167)

-ух-: *со'рочка ноч'на* → *ноч'нуха* 'жіноча сорочка, в якій сплять' (Б, 167)

-очк-: *хустка ба'т'істова* → *батисточка* 'невелика батистова хусточка' (Б, 299).

II. Значну продуктивність при творенні іменників чоловічого роду виявляє суфікс -ик (-ник). Універби-назви істот належать до ЛСГ:

1. Назви свійських тварин: *бу'гай пле'м'ін:ий* → *пл'ім'ін:ик*, *пле'м'ін:ик*, *плім'ін:ик* 'бугай, бик-плідник'; *би'чок одно'р'ічний* → *одно'р'ічник*, *би'чок роко'вий* → *роко'вик*, *би'чок годо'вий* → *годо'вик*, *би'чок р'ічний* → *р'ічник*, *би'чок годо'вий* → *годо'вик* 'річний бичок'; *йал'і'унік* → *чи'єри'єда* *йал'і'вок* 'стадо недійних корів'.

2. Назви свійських птахів: $\text{качур } \text{с}'\text{іме}^{\text{e}}\text{н:и } \text{ї}, \sim \text{с}'\text{іме}^{\text{u}}\text{н:иї}, \sim \text{с}'\text{іми}^{\text{h}}\text{н:иї} \rightarrow \text{с}'\text{ім } \text{ін}'\text{ік}, \text{качур } \text{нас}'\text{ін:иї} \sim \text{нас}'\text{іниї} \rightarrow \text{нас}'\text{ін:ик}, \text{качур } \text{плім } \text{і}'\text{н:иї}, \sim \text{пле}^{\text{m}}\text{не}^{\text{h}}\text{ниї} \rightarrow \text{пл}'\text{ім } \text{і}'\text{н:ик}, \text{пле}^{\text{m}}\text{і}'\text{н:ик}, \text{плім } \text{і}'\text{н:ик}$ ‘качур, залишений на насіння’.

3. Назви дітей: $\text{ди}'\text{тина } \text{шт}'\text{учна} \rightarrow \text{шт}'\text{учник}$ ‘дитина, вигодувана штучним кормом’; $\text{ди}'\text{тина } \text{при}'\text{йо}^{\text{m}}\text{мна} \rightarrow \text{при}'\text{йо}^{\text{m}}\text{мн}'\text{ік}$ ‘дитина, взята на виховання із будинку маляти, інтернату’.

Універби-назви неістот із суфіксом *-ик* належать до ЛСГ «назви одягу»: $\text{шт}'\text{а}^{\text{h}}\text{ни } \text{ватн}'\text{і} \rightarrow \text{ват}'\text{ник}$ ‘зимові чоловічі штани з ватною підкладкою’ (Б,), $\text{хуст}'\text{ка } \text{зо}^{\text{h}}\text{нова} \rightarrow \text{зо}^{\text{h}}\text{ник}$ ‘біла хустка з дуже тонкої тканини’ (Б, 90), $\text{шарф } \text{га}^{\text{h}}\text{зовий} \rightarrow \text{га}^{\text{h}}\text{зик}$ ‘шарф із дуже прозорої тонкої тканини’ (Б, 56), $\text{капе}^{\text{u}}\text{л } \text{ух } \text{со}^{\text{h}}\text{ломіаниї} \rightarrow \text{со}^{\text{h}}\text{ломн}'\text{аник}$ ‘плетений із соломи капелюх’ (Б, 262).

Суфікс *-ак* є продуктивним при творенні назв істот і неістот – субстантивів чоловічого роду. Універби-назви істот належать до таких ЛСГ:

1. Назви тварин: $\text{гн}'\text{і}^{\text{h}}\text{дак}$ ‘гнідий кінь’, $\text{би}'\text{чок } \text{р}'\text{іч}'\text{ниї} \rightarrow \text{р}'\text{іч}'\text{н}'\text{ак}$ ‘річний бичок’.

2. Назви риб: $\text{окун}'\text{ морс}'\text{кий} \rightarrow \text{мор}'\text{ак}, \text{короп } \text{прос}'\text{тий} \rightarrow \text{прос}'\text{т}'\text{ак}, \text{риба } \text{пух}'\text{ла} \rightarrow \text{пух}'\text{л}'\text{ак}.$

3. Назви дітей: $\text{дит}'\text{а } \text{вос}'\text{ми}^{\text{m}}\text{іс}'\text{ачне} \rightarrow \text{вос}'\text{мак}, \text{дит}'\text{а } \text{се}'\text{ми}^{\text{m}}\text{іс}'\text{ачне} \rightarrow \text{с}'\text{імак}, \text{с}'\text{омак}.$

Формат *-ар* відзначається продуктивністю для утворення номенів на позначення людини за родом діяльності: $\text{пас}'\text{тух } \text{вол}'\text{ачий} \rightarrow \text{вол}'\text{ар}, \text{волар}$ ‘той, хто доглядає волів’, $\text{пас}'\text{тух } \text{ко}'\text{з}'\text{ачий}, \text{ко}'\text{зин}'\text{ії} \rightarrow \text{ко}'\text{зар}, \text{ко}'\text{з}'\text{ар}$ ‘пастух кіз’, $\text{пас}'\text{тух } \text{сви}'\text{н}'\text{ачий} \rightarrow \text{сви}'\text{нар}$ ‘пастух свиней’.

Назви-неістоти з суфіксом *-ак* репрезентують такі ЛСГ:

1. Назви продуктів тваринництва, бджільництва: $\text{моло}'\text{ко } \text{кис}'\text{ле} \rightarrow \text{кис}'\text{л}'\text{ак}, \text{йаї}'\text{це } \text{с}'\text{в}'\text{і}^{\text{h}}\text{же} \rightarrow \text{с}'\text{в}'\text{і}^{\text{h}}\text{жак}, \text{моло}'\text{ко } \text{прот}'\text{ате}, \text{моло}'\text{ко } \text{прот}'\text{але} \rightarrow \text{прот}'\text{ак}, \text{сало } \text{нут}'\text{ране}, \sim \text{нут}'\text{ра}'\text{не} \rightarrow \text{нут}'\text{р}'\text{ак}, \text{нут}'\text{рак}, \text{мед } \text{пер}'\text{ший} \rightarrow \text{пе}'\text{р}'\text{вак}.$

2. Назви роїв бджіл: $\text{р}'\text{ії}'\text{пер}'\text{ший} \rightarrow \text{пі}'\text{р}'\text{шак}, \text{р}'\text{ії}'\text{д}'\text{ругий} \rightarrow \text{дру}'\text{гак}, \text{вто}'\text{рак}, \text{дво}'\text{ін}'\text{ак}.$

3. Назви приміщень для бджіл: $\text{ву}'\text{лик } \text{у } \text{ду}^{\text{h}}\text{л}'\text{і} \rightarrow \text{ду}^{\text{h}}\text{л}'\text{ак}, \text{ву}'\text{лик } \text{борто}'\text{вий} \rightarrow \text{бор}'\text{т}'\text{ак}$ ‘рамковий вулик’.

Формант *-ок* використано для утворення таких універбів: $\text{би}'\text{чок } \text{одно}'\text{р}'\text{іч}'\text{ниї} \rightarrow \text{одно}'\text{р}'\text{іч}'\text{ок}$ ‘річний бичок’; $\text{йаї}'\text{це } \text{вил}'\text{ите} \rightarrow \text{вил}'\text{ивок}$ ‘вилівок, пташине яйце, знесене в м'якій оболонці без шкаралупи’; $\text{ди}'\text{тина } \text{за}'\text{вернута } \text{до } \text{гру}'\text{д}'\text{і} \rightarrow \text{за}'\text{ве}'\text{рток}$ ‘дитина, якій другий раз дали грудь, після того, як залучили, і яка своїм поглядом приносить шкоду’.

Суфікс *-ич* використано для утворення універба $\text{короп } \text{коро}'\text{л}'\text{евич} \rightarrow \text{короп } \text{коро}'\text{л}'\text{е}'\text{ус}'\text{кий}$ ‘короп дзеркальний, *Surginus sagrio* L.’, формант *-ець* у номінації: $\text{при}'\text{манка } \text{жи}'\text{ва} \rightarrow \text{жи}'\text{вець}$ ‘риба, яку використовують як принаду на гачкових знаряддях лову’.

III. Менш поширеними у східноподільських говірках є універби середнього роду. Конденсати, утворені за допомогою суфіксів *-иш(е)*: $\text{йач}'\text{і}'\text{м}'\text{інишче}, \text{сой}'\text{(н)аш}'\text{нишче}, \text{горо}'\text{хо}'\text{вишче}, \text{гре}'\text{ча}'\text{нишче}, \text{в}'\text{і}'\text{ю}'\text{с}'\text{ишче}, \text{о}'\text{у}'\text{с}'\text{ишче}, \text{пиш}'\text{і}'\text{ни } \text{ч}'\text{ишче}, \text{жит}'\text{нишче}, \text{куку}'\text{руз}'\text{нишче}$ та *-ис'к(о)*: $\text{пиш}'\text{і}'\text{нис}'\text{ко}, \text{йач}'\text{і}'\text{менис}'\text{ко}, \text{в}'\text{і}'\text{ю}'\text{с}'\text{ис}'\text{ко}, \text{гре}'\text{ч}'\text{ис}'\text{ко}, \text{го}'\text{ро}'\text{хо}'\text{вис}'\text{ко}, \text{в}'\text{і}'\text{ю}'\text{с}'\text{а}'\text{нис}'\text{ко}, \text{йач}'\text{і}'\text{ніс}'\text{ко}, \text{гре}'\text{ч}'\text{анис}'\text{ко}, \text{пиш}'\text{і}'\text{ниш}'\text{ніс}'\text{ко}$ позначають поле з-під рослини, назва якої є мотиватором для утворення універба.

IV. Множинні універби утворені за допомогою суфіксів *-к-*, *-ик-* належать до таких ЛСГ:

1. Назви одягу: $\text{кол}'\text{готки } \text{кап}'\text{ронов}'\text{і} \rightarrow \text{кап}'\text{ронки}$ ‘колготки з капрону’, ‘чулки з капрону’ (Б, 97), $\text{кол}'\text{готки } \text{би}'\text{зроз}'\text{м}'\text{єрн}'\text{і} \rightarrow \text{бизроз}'\text{м}'\text{єрки}$ ‘колготки з синтетичного еластичного волокна’ (Б, 18), $\text{шт}'\text{а}^{\text{h}}\text{ни } \text{в}'\text{іл}'\text{ветов}'\text{і} \rightarrow \text{в}'\text{іл}'\text{ветки}$ ‘штани із вельвету’ (Б, 41), $\text{шт}'\text{а}^{\text{h}}\text{ни } \text{спор}'\text{ти}'\text{ун}'\text{і} \rightarrow \text{спор}'\text{т}'\text{і}'\text{юки}$ ‘штани для занять спортом’ (Б, 272), $\text{шт}'\text{а}^{\text{h}}\text{ни } \text{ватн}'\text{ан}'\text{і} \rightarrow \text{ватн}'\text{а}'\text{ки}$ ‘зимові чоловічі штани з ватною підкладкою’.

2. Назви взуття: $\text{чоботи } \text{йало}'\text{в}'\text{і} \rightarrow \text{йало}'\text{вики}$ ‘чоботи з телячої шкіри’ (Б, 346), $\text{чоботи } \text{кирз}'\text{ан}'\text{і} \rightarrow \text{кирз}'\text{а}'\text{ники}$ ‘чоботи з кирзи’ (Б, 105), $\text{чоботи } \text{кирз}'\text{ов}'\text{і} \rightarrow \text{кирза}'\text{ки}, \text{кирз}'\text{а}'\text{ки}$ ‘чоботи з кирзи’ (Б, 105), $\text{чоботи } \text{ре}'\text{зи}'\text{нов}'\text{і} \rightarrow \text{ризин}'\text{а}'\text{ки}$ ‘гумові чоботи’ (Б, 241), $\text{чоботи } \text{х}'\text{ро}'\text{мов}'\text{і} \rightarrow \text{хро}'\text{ма}'\text{ки}$ ‘чоботи з хрому’ (Б, 299), $\text{чоботи } \text{ре}'\text{з}'\text{ов}'\text{і} \rightarrow \text{розови}'\text{ки}$ ‘гумові чоботи’ (Б, 241).

3. Назви тварин і птахів: $\text{кур}'\text{чата } \text{ж}'\text{ни}'\text{во}'\text{в}'\text{і} \rightarrow \text{ж}'\text{ни}'\text{вови}'\text{ки}, \text{кур}'\text{чата } \text{п}'\text{іт}'\text{копн}'\text{і}, \sim \text{п}'\text{ід}'\text{купн}'\text{і} \rightarrow \text{п}'\text{ід}'\text{копники}, \text{п}'\text{ід}'\text{к}'\text{іпники}, \text{кур}'\text{чата } \text{п}'\text{і}'\text{з}'\text{н}'\text{і} \rightarrow \text{п}'\text{і}'\text{зн}'\text{а}'\text{ки}$, ‘курчата, пташата,

що виводяться в жнива'; *коро̀ви* у́ *запуску* → *запун'іки* 'стадо тільних корів, яких через це вже не доять'; *ху̀доба* *дохла* → *дохл'аки*.

Інші суфікси, що беруть участь в оформленні множинних універбів, у досліджуваних говірках є малопродуктивними: *кур'чата* *п'із'н'і*, ~ *п'ізн'і* → *п'ізн'ур'і* 'курчата, виведені у жнива'.

Під час універбаційних процесів у говірці поширеною є зміна граматичного роду деривата порівняно з головним словом твірного словосполучення, що є характерним для української мови [6, с. 77]: *ба̀лонка* 'плащ із тонкої синтетичної непромокальної тканини' (Б, 221), *о̀с'інка* 'плащ осінній' (Б, 186), *обру̀чалка* 'обручальне кільце', *за̀ве"рток* 'дитина, якій другий раз дали грудь, після того, як залучили, і яка своїм поглядом приносить шкоду', *ви́ливок* 'пташине яйце, знесене в м'якій оболонці без шкаралупи', *штучник* 'дитина, вигодувана штучним кормом', *при́ємн'ік* 'дитина, взята на виховання із будинку маляти, інтернату', *д'і́ниц'а* 'відро, в яке постійно доять корів, овець', *зо́ник* 'біла хустка з дуже тонкої тканини' (Б, 90), *кис'л'ак*, *про́т'ак* 'кисле молоко', *пух'л'ак* 'риба дохла', *нут'р'ак* 'сало нутряне', *вос'мак* 'восьмимісячне дитя'. Зрідка у говірці зафіксовано зміну граматичного числа дериватів: *ва́тник* 'зимові чоловічі штани з ватною підкладкою' (Б,), *ро̀гач'і* 'рогата худоба (корови, кози, бики, воли)'.

У східноpodільських говірках відзначено використання універбів для продовження словотвірного ланцюжка: *би́чок роко̀вий* → *роко̀вик* → *рокови́чок*; *би́чок годо̀вий* → *годо̀вик* → *годови́чок* 'річний бичок'; *кур'чата* *п'із'н'і* → *п'ізн'ур'і* → *п'ізн'урки*, *п'ізн'ур'ки* 'курчата, виведені у жнива'.

Посталі деривати вступають у різноманітні семантичні зв'язки. У межах своєї лексико-тематичної групи, що спричиняє полісемію: *йало̀ука*, *йал'іука*, *йал'іука*, *йал'іука* 'стара вівця, що не парувалась', 'корова, яка родила, але 1-2 р. не парувалась', 'стара коза, що не парувалась', 'коза, яка народила, але 1-2 р. не парувалась', 'стара кобила, що не парувалась', 'кобила, яка родила, але 1-2 р. не парувалась'; *су́конка* 'спідниця із сукна', 'жіноче півпальто із сукна, піджак із сукна, плаття із сукна, кофта із сукна, хустка із сукна (Б, 276); *о̀с'інка* 'плащ осінній', 'тепла спідниця', 'плаття з грубої тканини', 'будь-яка осіння куртка', 'піджак із цупкої тканини', 'тепла кофточка' (Б, 186); *ми́мка* 'зіпсована дійка, що не доїться (у корови, вівці)', 'корова з зіпсованою однією дійкою'.

У синонімічні зв'язки вступають не тільки посталі універби, а й суфікси, утворюючи таким чином синонімічні ряди: *зо́нка* і *зо́ник* 'біла хустка з дуже тонкої тканини' (Б, 90), *ноч'нуха* і *ноч'нул'а* 'жіноча сорочка, в якій сплять' (Б, 167), *р'іч'ник* і *р'іч'н'ак* 'річний бичок', *гре"чанка* і *гре"чаниц'а* 'гречана солома' та інші.

Отже, розглянувши суфіксальну універбацію у східноpodільських говірках, зауважимо, що це найпродуктивніший словотворчий спосіб універбації. Семантичні конденсати (суфіксальні універби) – це прості номени, утворені від основи атрибутива за допомогою форманта, який передає значення означуваного слова. Здебільшого конденсації зазнають атрибутивні узгоджені та неузгоджені словосполучення, утворені за моделями «прикметник + іменник», «дієприкметник + іменник», «іменник + неузгоджене означення», «порядковий числівник + іменник». Найактивнішими універбаційними формантами є суфікси *-к-*, *-ик*, *-ник*. Найповніше універби репрезентують лексику з конкретним значенням, зокрема такі тематичні групи лексики, як «Рибальство», «Тваринництво», «Бджільництво», «Одяг, взуття, прикраси».

ЛІТЕРАТУРА

1. Думчак І. М. Універбація в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Думчак Іван Михайлович. – Івано-Франківськ, 1998. – 160 с.
2. Думчак І. М. Універбація у лемківському говорі / Думчак І. М. // Український діалектологічний збірник. Книга 4. – К. : Довіра, 1998. – С. 101–105.
3. Клименко Н. Ф. Універбація / Клименко Н. Ф. // Українська мова : енциклопедія / редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана, 2007. – С. 776.

4. Лопатин В. В. Суффиксальная универбация и смежные явления в сфере образования новых слов / Лопатин В. В. // Новые слова и словари новых слов. – Л. : Наука, 1978. – С. 72–80.
5. Онишкевич М. М. Явище семантичної конденсації в лексиці південно-західних говорів української мови / Онишкевич М. М. // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. – Ужгород, 1978. – С. 49.
6. Старченко Я. С. Малопродуктивні універбаційні суфікси в українських жаргонах / Старченко Я. С. // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Вип. 2(23). – Луганськ, 2011. – С. 72–79.

ДЖЕРЕЛА

- Б – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноpodільських говірках / Г. Г. Березовська // Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.
 Тищенко Т. М. Лексика бджільництва Східного Поділля. – Умань, 2008. – 90 с.

У статті звернено увагу на явище універбації у східноpodільських говірках, проаналізовано типи словосполучень, які стали твірною базою для універбів, та способи утворення суфіксальних універбів, встановлено їх належність до лексико-семантичних груп.

Ключові слова: універб, суфіксальні універби, лексико-семантична група, номінація, східноpodільські говірки.

In the article the author analyses the univerbats, which function in the dialects of Eastern Podillya, de fines their widely used thematic groups, emphasizes the main structural peculiarities of suffixal univerbats.

Key words: univerbat, suffixal univerbats, lexico-semantic group, nomination, dialects of Eastern Podillya.

Олена Юсікова
(Київ)

УДК 811.161.2'282

СЕМАНТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ ЛЕКСЕМИ *кіш* В УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ ГОВІРКАХ

В українській і російській діалектології *актуальним* є дослідження семантичної структури лексем, лексико-семантичних полів. Цим питанням присвячені праці П. Ю. Гриценка, С. М. Толстої, О. Л. Березович, О. А. Нефьодової [4, с. 157; 31; 3; 10] та ін.

Метою статті є аналіз семантичної структури лексеми *кіш* як одиниці СП¹ ‘ємність для господарських потреб’ в українських і російських говірках. *Завданнями* роботи є опис семантичної структури лексеми як компонента окремих лексико-семантичних груп і підгруп. Дослідження відкриває *перспективи* для вивчення семантики діалектної лексики у просторовій проекції.

Лексеми *кіш* функціонує в межах слов’янського діалектного континууму є назва плетеного кошика, є компонентом двох ЛСГ² ‘плетена ємність’ і ‘дерев’яна ємність’ і однією з ядерних одиниць у складі ЛСПГ³ ‘назви плетених кошиків’. Лексема *кіш* у говірках української мови представлена як назва великого плетеного кошика [2, т. 2, к. 149; КМСГ⁴; 14, с. 147; 27, с. 206, 13, с. 354; 5, с. 95]. Зокрема: *кіш* – назва ‘великого кошика для зберігання зерна, борошна тощо’ [28, с. 171]; *кіш* – ‘виплетений з лози і обмашений глиною ящик великого розміру для зберігання зерна’ [27, с. 205]. Лексемі і її суфіксальним похідним властиві також значення: ‘кошик на 30 кг’, ‘кошик з двома ручками’, ‘кошик для зберігання сіна’, ‘пасхальний кошик (у коші складають паски)’ [15, с. 85; 12, к. 54; БГ⁵]; ‘кошик для кукурудзи, вовни’ [5, с. 95]. Семантичні паралелі простежуємо у російських говірках

¹ СП – семантичне поле.

² ЛСГ – лексико-семантична група.

³ ЛСПГ – лексико-семантична підгрупа.

⁴ КМСГ – картотека матеріалів до Словника говірок Закарпатської області М.А. Грицака, зберігається у відділі діалектології Інституту української мови НАНУ.

⁵ БГ – матеріал аудіозаписів говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області.